

KULTURNA BAŠTINA ZAPADNOG BALKANA – STEĆCI, U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA

CULTURAL HERITAGE OF WESTER BALKANS - STEĆCI, IN THE FUNCTION OF TOURISM DEVELOPMENT

Halil Kalač

APSTRAKT

U istraživanju značaja kulturno-historijskog naslijeđa za razvoj turizma u zemljama Zapadnog Balkana, u njihovoj turističkoj ponudi, analiziran je utjecaj stećaka kao kulturno-historijskog naslijeđa, na kulturu ovih zemalja, kao i razlike u percepcijama njihovog utjecaja. Cilj rada je analiza međusobnih odnosa turizma, kulturno-historijskog naslijeđa i turističkih manifestacija u zemljama Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, kada su u pitanju stećci kao važna oblast kulturnog naslijeđa. U radu se istražuje potreba razvoja novih turističkih proizvoda na bazi ovog kulturno-historijskog naslijeđa na lokalitetima u pomenutim državama, koje treba opremiti i sadržajno obogatiti turističkim i kulturnim manifestacijama. Ukazuje se na potrebu uspostavljanja međusobne komunikacije, koja bi imala za cilj da se kod istih stvori slika o jedinstvenosti iskustva stečenog tokom boravka turista na ovim prostorima, a tokom kojeg bi doživjeli nešto novo, neobično, inspirativno.

Ključne riječi: kulturni turizam, kulturno - historijsko naslijeđe - stećci, Zapadni Balkan, turističke i kulturne manifestacije, interkulturalni menadžment i marketinška praksa.

Key words: cultural tourism, cultural-historical heritage - stećci, Western Balkan, tourist and cultural manifestations, intercultural management and marketing practice.

ABSTRACT

Research of the significance of cultural-historic heritage for development of tourism in contry Western Balkans, and her tourist offers is analyzed as the influence of tourism on the culture in the countrys. The aim of article is to analyze the need and interpret relationships among tourism, cultural.historical heritage and tourist manifestations in Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia. The article interprets the need for new tourist products and creation of communication with the visitors, which would aim to create the picture about the unity of experience gained during the stay in the cantrys, during which they have learned something new, unusual, inspirational.

„Neka oprostí gospođa Europa, ona nema spomenike kulture. Pleme Inka u Americi ima spomenike, Egípat ima prave spomenike kulture. Neka oprostí gospođa Europa, samo Bosna ima spomenike stećke. Šta je stećak? Oličenje gorštaka Bosanca! Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje, nigdje, nikad, niko nije pronašao stećak na kome Bosanac kleči i moli. Na kom je prikazan kao sužanj" (Miroslav Krleža).

UVOD

Cilj ovog rada je da stručnu javnost upozna sa nekim veoma interesantnim aspektima vezanim za kulturu stećaka i njihov tretman u funkciji razvoja turizma u državama Zapadnog Balkana. Također, cilj je da ovim tekstom popularizujemo stećke te neobične, zadivljujuće, zagonetne i

nedovoljno pojašnjene svjedoke davno minule prošlosti, koji imaju izuzetnu historijsku, umjetničku i duhovnu vrijednost, a što je vrlo važno za kulturnu baštinu. Rad treba da podstakne nadležne državne institucije zemalja Zapadnog Balkana, da sistematski i odgovorno rade na njihovoj zaštiti i očuvanju, kao i snažnijem korištenju kao turističkog potencijala.

Stećci predstavljaju posebnu specifičnost u kulturnom i historijskom naslijeđu balkanskih prostora srednjeg vijeka. Kao jedinstvena monumentalna i monolitna nadgrobna kamena obilježja, gusto se rasprostiru u Bosni i Hercegovini, a manje u južnim dijelovima Hrvatske, zapadnoj Crnoj Gori i jugozapadnoj Srbiji. Kultura stećaka pripada razdoblju počev od 12. do kraja 16. vijeka i svojom pojavom, ukupnim osobinama i prostorom na kojem se pojavljuje, nema direktnih historijskih uzora. To je neobična, impresivna, zagonetna i nedovoljno pojašnjena kulturološka pojava pa se može tvrditi da stećci predstavljaju jedinstveni i unikatni fenomen u evropskoj i svjetskoj kulturi. Prostorno, vremenska komponenta stećaka objašnjava njihovo etnološko, kulturološko i estetsko značenje u prošlosti i sadašnjosti, ali je socijalni i duhovni okvir nastanka stećaka, za istraživače, još uvijek velika nepoznanica. Također, ikonografija brojnih predstava klesanih na njima, u literaturi se različito određuje. Posebno je interesantna činjenica da se radi o nadgrobnicima poniklim, prevashodno, u okrilju ruralnog svijeta koji se nalazi samo na korak od velikih gradova i smatra se da pripadaju svijetu popularne umjetnosti i narodne kulture.

LOKACIJA STEĆAKA JE REGION ZAPADNOG BALKANA

Stećci i njihove nekropole su jedna od nedovoljno razjašnjenih stranica, prije svega, bosanskohercegovačke historije, ali i svih prostora na kojima se tokom srednjeg vijeka praktikovao ovakav način

sahranjivanja. Najveće dileme se svode na pitanja njihovog porijekla, pripadnosti pokojnika koji su sahranjivani ispod stećaka, kao i simboličkih poruka koje nose pojedine predstave uklesane na njima. Najviše podataka za historičare daju natpisi koji karakterišu manji broj stećaka i koji govore o različitim društvenim slojevima koji su sahranjivani ispod stećaka.

Raznovrsnost i ljepota ukrasa na stećcima, a ponajviše njihova tajanstvenost, plijeni pažnju stručnjaka koji su ih istraživali. Stećci su istinske srednjovjekovne slikovnice u kamenu, sa reljefima koji prikazuju vjersko znamenje, ljudske likove, životinje, biljne ornamente. Na stećcima se krije ogromno likovno blago sa scenama na kojima pobjeđuje život i svakodnevna borba za opstanak. Iz motiva na reljefima mogu se iščitati utjecaji romaničkog i gotičkog umjetničkog kruga, ali i naslijeđe slovenske mitologije i drevne antike.

Stećaka nema nigdje u toliko velikom broju kao u Bosni i Hercegovini pa je dugo preovladavalo mišljenje da su oni fenomen vezan isključivo za taj prostor. Međutim, stećaka ima ne samo na prostoru gdje se u vrijeme svoje najveće moći prostirala srednjovjekovna bosanska država, nego i u krajevima koji su bili u njenom sastavu kao i lokacije u zapadnoj Srbiji, sjevernoj i zapadnoj Crnoj Gori i u južnoj Hrvatskoj. Do sistematskih arheoloških i historijskih istraživanja koja su se kontinuirano vršila tokom šeste i sedme decenije 20-og vijeka, kao i dodatnih popisivanja koja su uslijedila osamdesetih godina istog vijeka, raspolagalo se sa cifrom od 27.067 stećaka dobijenih austrougarskim popisom. Prema sistematskim istraživanjima i popisu stećaka iz 20-og vijeka na 3.162 lokaliteta u navedene četiri države evidentirano je 69.356 stećaka. Od ukupnog broja popisanih stećaka: u Bosni i Hercegovini na 2.687 lokaliteta postoji 59.593 stećka, u Hrvatskoj na 247 lokaliteta ih je 4.447, u Crnoj Gori je do tada evidentirano 107 lokaliteta sa 3.049 stećaka i u Srbiji je

pronađen 121 lokalitet sa 2.267 primjeraka. (Šefik Bešliagić, Stećci, 1971). Procjenjuje se da je pravi broj ovih kamenih blokova puno veći od broja evidentiranih i da njihov broj na prostoru ovih četiri države prelazi 100 hiljada. Brojni stećci su nestali, uništeni, iskorišteni za gradnju ili jednostavno još nisu pronađeni pa se stručna javnost zalaže za novi popis stećaka, ali i za novu ocjenu njihovog aktuelnog stanja.

Hronologija stećaka prilično uspješno se može utvrditi zahvaljujući promjenama oblika i reljefnih motiva i proučavanju natpisa gdje oni postoje. Za razliku od antičkog sarkofaga u kojem se pokojnik polagao, srednjovjekovni stećak predstavlja monolitnu ploču koja se za obilježavanje grobova počinje koristiti još od 12. vijeka. U prvoj fazi, od kraja 12. pa do 14. vijeka, javljaju se oblici ploče i sanduka, a zatim varijeteti tih oblika, i zatim od 14. do 16. vijeka novi oblik-sljemenik. Najkasnije se od sredine 15. do 16. vijeka javlja oblik stuba, što se vezuje za orijentalno porijeklo uspravnog nišana.

Cvjetno doba umjetnosti stećaka se poklapa sa usponom i razvojem Bosne, odnosno, od polovine 14. vijeka, kada se pojavljuju prvi primjerci u obliku sanduka, a već u drugoj polovini i prvi ukrasi. Ovo razdoblje traje do pred kraj 15. vijeka kada ova umjetnost počinje da se gasi. Stećci se rijetko klešu i nešto kasnije.

Nadgrobnici spomenici–stećci, impozantni po svojoj veličini i broju, a često vrlo zanimljivi i zagonetni po natpisima i reljefnim predstavama, privlačili su pažnju učenih putnika već od 16. vijeka, a krajem 19. vijeka interesovanje za kulturu stećaka raste, naročito u vezi sa istraživanjima koja se tiču bogumila i bosanske crkve.

HISTORIJSKI PERIOD NASTANKA STEĆAKA

Stećci se, prema poznatim pisanim izvorima, prvi put spominju 1530. godine u djelu "Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Romeliju" Slovenca Benedikta Kuprešića, tumača u poslanstvu austrijskog cara Ferdinanda i Habsburškog. Iako je interesovanje za stećke postojalo mnogo ranije njihovo sistematsko proučavanje započinje od austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine. Prvo značajno književno djelo u kojem je istaknuta kultura stećaka, a koje je ujedno i pronijelo glas o njima u svijet, je putopis "Put po Dalmaciji" italijanskog prirodnjaka, mineraloga Alberta Fortisa iz 1774. godine. Tokom 19. vijeka niz stranih putopisaca i istraživača među kojima Džon Gardner Wilkinson (John Gardner Wilkinson), Artur Evans i Johan Esbot (Johann Asboth) bilježili su podatke o stećcima uglavnom sa aspekta iznošenja svojih ličnih zapažanja i opservacija. Prvi popis stećaka na prostoru svoje administrativne vlasti uradila je Austro-Ugarska tokom 1887. i 1898. godine, a rezultat popisa je saopšten deset godina kasnije. (Šefik Bešliagić, Stećci, 1971. str. 7-27).

Krajem 19. vijeka, u vrijeme austrijske uprave u Bosni i Hercegovini povećao se interes stranih i domaćih naučnika za proučavanje stećaka. Međutim, presudan događaj u sistematskim nastojanjima na naučnoj valorizaciji stećaka bilo je osnivanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i pokretanje „Glasnika”, u kojem su publikovani prvi po nauku vrijedni prilozi o stećcima. Tom krugu istraživača između ostalih pripadaju: Vid Vuletić-Vukasović, Kosta Hörmann, Petar Kaer, Ćiro Truhelka i Vejsil Čurčić. (Šefik Bešliagić, Stećci, 1974. strana 7-23).

U godinama između dva svjetska rata nije bilo organizovanog proučavanja stećaka i njihove zaštite, međutim, poslije "Izložbe srednjovjekovne umjetnosti jugoslovenskih

naroda" održane u Parizu 1950. godine, prepoznata je kulturološka i naučna vrijednost stećaka. Iz tog razloga, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture odlučio je da sprovede akciju rekognosciranja stećaka i da taj posao organizuje kao sistematsku međurepubličku saradnju, a sve s ciljem prikupljanja podataka što bi, u konačnom, doprinijelo njihovoj zaštiti i sveobuhvatnom istraživanju. Shodno tom zadatku, u Sarajevu je 1950. godine održana konferencija gdje je predstavljen akcioni plan i ustanovljena metodologija načina sakupljanja podataka vezanih, kako za nekropole, tako i za pojedinačne primjerke stećaka.

Prilikom te akcije sačinjen je prvo popis nekropola u Bosni i Hercegovini, a potom u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. U razdoblju poslije 1950. godine, važnije nekropole detaljno su proučene i o njima objavljene monografije. Mnogi stručni i naučni časopisi tog vremena obiluju natpisima iz ove oblasti, od kojih su mnogi posvećeni proučavanju pojedinog segmenta stećaka, kao što su na primjer natpisi, ukrasi ili arheološki materijal. Zahvaljujući ovim aktivnostima nastala je jedna generacija naučnika koja je dala veliki doprinos u rasvjetljavanju fenomena stećaka. Njoj pripadaju: Šefik Bešlić, Alojz Benac, Đuro Basler, Dimitrije Sergejevski, Marko Vego, Marian Wenzel i Dubravko Lovrenović. O stećcima u Hrvatskoj pisali su Anđela Horvat, Cvito Fisković, Ljubo Karaman, dok je o stećcima u Srbiji najviše pisala Mirjana Čorović-Ljubinković.

Iako u narodu za ova kamena nadgrobna obilježja postoje brojni i razni nazivi u zavisnosti od područja gdje se koriste, u literaturi i praksi najčešće se koristio pojam stećak pa ga je nauka kao takvog prihvatila i priznala. Ranije su se u centralnoj Bosni najčešće upotrebljavali izrazi mramor i mramorje, a u zapadnoj Bosni i većem dijelu Hercegovine mešhed ili mašet. Za Crnu Goru i Srbiju karakteristični naziv za nekropole stećaka bio je „grčka groblja”

koja se pripisuju grčkom stanovništvu. To govori da stanovništvo ovih prostora stećke nije smatralo svojim hihistorijskim naslijeđem. Termine biljeg, kâm, zlamen i vječni dom nalazimo u natpisima sa stećaka, a čitave nekropole često se nazivaju kao kameni spavači, bogumilski grobovi.

Nauka je razvrstala stećke u razne osnovne i prelazne oblike. Prema položaju na terenu stećci su podijeljeni na dvije grupe – ležeće, koji čine preko 95 odsto ukupnog broja svih poznatih stećaka i stojeće. Osnovne varijante ležećih stećaka su ploča, sanduk, kojih ima najviše čak 61 odsto, zatim sljemenjak, dok su stojeći stub, stela i krst. Podvrste ovih osnovnih tipova su pored ostalih sanduk s postoljem, sanduk s krstačom, dvojni sljemenjak, sljemenjak s postoljem i krstača u kombinaciji s pločom. U kategoriju stećaka uvrštavaju se i amorfni stećci, odnosno primjeri neobrađenih blokova, koji su ponekad samo ovlaš pritesani, a po obliku i dimenzijama najbliži su pločama i sanducima.

Lokalitet sa 3-20 stećaka je manja nekropola, a sa 20-50 stećaka je veća nekropola, dok se lokalitet sa preko 100 nadgrobnika smatra velikom nekropolom.

Prema izboru oblika i ukrasnih motiva, kao i prema načinu obrade kamena, moguće je govoriti i o postojanju različitih klesarskih škola, a Alojz Benac, u tom smislu, izdvaja Hercegovačku i Istočno-bosansku klesarsku školu.

STEĆCI U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA

Stećci su nacionalna i svjetska baština. Od 1972. godine, kada je usvojena Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, do danas je na Unesco listu svjetske baštine upisano ukupno 936 kulturnih, prirodnih ili mješovitih dobara. U skladu sa ovom Konvencijom, upisana dobra predstavljaju dio svjetske baštine sa

izuzetnom univerzalnom vrijednošću. Upisana dobra iz Bosne i Hercegovine na UNESCO listi svjetske baštine su most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu i područje Starog mosta i Starog grada Mostara. Pored toga, na tentativnoj (potencijalnoj, op.a.) listi dobara koje zemlja može nominovati u narednom periodu, nalazi se još devet dobara iz BiH, među kojima su od 2011. godine i stećci.

Stećci sa područja četiri balkanske države trebaju se naći na UNESCO Listi svjetske baštine. Da li će najveći kulturno-historijski poduhvat u regionu promijeniti naš odnos prema srednjovjekovnim nadgrobni spomenicima, ostaje da se vidi. Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora i Srbija, još 2009. godine dogovorile su realizovanje Projekta nominacije stećaka za upis na UNESCO Listu svjetske baštine. Ukoliko UNESCO uvaži aplikaciju za upis stećaka na Listu svjetske baštine, ovi srednjovjekovni nadgrobni spomenici bit će prvo upisano kulturno dobro nominirano od strane više država. Odluka se očekuje 2016. godine.

TRIDESET ZAŠTIĆENIH LOKALITETA

Radi se o 30 lokaliteta, 22 u BiH, dva u Hrvatskoj i po tri u Srbiji i Crnoj Gori, sa ukupno 174 stećka koji bi ubuduće bili pod zaštitom UNESCO-a. Nakon predaje kredibilne aplikacije slijedi proces evaluacije svih 30 lokaliteta. U BiH se očekuju stručnjaci iz UNESCO-a, u drugoj polovini 2015. godine. U optimalnim okolnostima moglo bi se očekivati da sredinom 2016. godine odluka UNESCO-a napokon bude saopštena. Stećci su predmet projekta oko kojih su se ujedinile četiri države, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija, sa zajedničkim ciljem očuvanja njihove izuzetne kulturno-historijske vrijednosti.

U Bosni i Hercegovini izabran je lokalitet Bijača kod Ljubuškog gdje je pored dokumentacijskih radova obavljena

konzervacija i restauracija stećaka. U Hrvatskoj je obrađen lokalitet Novakovo, dok su u Srbiji, na lokalitetu Grčko groblje u selu Hrta kod Prijepolja te u Crnoj Gori na lokalitetu Marina šuma kod Pljevlja provedeni dokumentacijski radovi.

STEĆCI SU JEDINSTVENO KULTURNO DOBRO

Nominacija nekog dobra za Listu svjetske baštine, znači da se radi o izuzetnom kulturnom dobru, koje zadovoljava barem jedan od kriterija da bi se nominovalo. Stećci su jedinstveno kulturno dobro koje je vezano najvećim dijelom za Bosnu i Hercegovinu, ali i za susjedne zemlje. Ovo kulturno dobro, koje u kulturnoj historiji BiH zauzima posebno mjesto, ne samo svojim brojem, već i svojom originalnošću i autentičnošću. Poznato je da se na teritoriji BiH nalazi 90 odsto od ukupnog broja ovih nadgrobni spomenika, a realne su procjene da ih je u srednjem vijeku moralo biti daleko više i da brojni primjeri cijele nekropole nisu sačuvani. U kulturološkom smislu prostor na kojem se nalaze stećci bio je, u vremenu njihovog nastajanja, u znatnoj mjeri jedinstven. Epitafi na stećcima pisani su pismom bosančica, bilo da se radi o stećcima u BiH ili o stećcima u ostalim zemljama, o kojima je ovdje riječ. Jezik i pismo su ono što ujedinjuje stećke i veže ih u jednu cjelinu. Stećak je najznačajniji kulturni spomenik srednjovekovne bosanske države, reklo bi se njen kulturni biser. Od sačuvanih stećaka, najveći broj je na tlu BiH. Stećci trebaju biti kohezioni faktor naroda i država na čijoj se teritoriji nalaze, a ne faktor podjela kulturnog naslijeđa. To su samo neki razlozi koji sasvim jasno i nedvosmisleno opravdavaju projekt upisa, odnosno kandidature stećaka na Listu svjetske baštine. Transnacionalna nominacija pruža priliku BiH i dugim zemljama da zajednički razvijaju politike za upravljanje zajedničkom kulturnom baštinom, van političkih granica.

STEĆCI KAO TURISTIČKI POTENCIJAL

Cijeneći argumente nauke i struke, ministri kulture četiri države, potpisali su u Sarajevu 2. novembra 2009. godine Pismo namjere o uspostavljanju saradnje na pripremi i realizaciji zajedničkog projekta „Nominacija stećaka – srednjevjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske kulturne baštine UNESCO“. Ono što je Kineski zid za Kinu, to su stećci za Bosnu i Hercegovinu. Stećci, kao vrijedni ostaci kulturne baštine srednjeg vijeka, za BiH i region su ono što je za Kinu Kineski zid. Njihovim očuvanjem, kroz razne oblike, zaštitnih i dokumentacijskih radova, te istraživanje, popularizacija i prezentacija, doprinos su obogaćivanju turističkih potencijala, ne samo BiH nego i regiona. Stećci mogu otvoriti nova turistička vrata. Zemlje Zapadnog Balkana (BiH, Crna Gora, Srbija, Hrvatska) mogu turističkom tržištu ponuditi nove turističke proizvode kao što su: „Dani stećaka“, „Čas historije stećaka“, „Stazama stećaka“, „Izložbe fotografija stećaka“, „Likovna umjetnost stećaka“, „Epitafi – književnost stećaka“. Ovi turistički proizvodi mogu biti realizovani na turističkim tržištima u svim zemljama Balkana, EU-e i svijeta.

Ovi novi turistički proizvodi, mogu značajno unaprijediti u BiH i ostalim zemljama, više vrsta turizma: kulturni, historijski, ekološki, seoski, kongresni i manifestacijski turizam.

MANIFESTACIJSKI TURIZAM

Turističkim proizvodima kao što su: „Dani stećaka“, „Čas historije stećaka“, „Stazama stećaka“, „Izložba fotografija stećaka“, „Likovna umjetnost na stećcima“, „Epitafi – književnost na stećcima“, može se ostvariti značajno unapređenje turizma, a naročito manifestacijskog turizma na nivou regije, kao i u zemljama Zapadnog Balkana, EU-e i šire.

„Dani stećaka“

Promovisanje manifestacije „Dani stećaka“ u BiH treba biti na nacionalnom, odnosno, državnom nivou, kao i na nivou četiri zemlje. Višednevni sadržaj ove manifestacije na nacionalnom i regionalnom nivou može se realizovati u saradnji sa drugima nacionalnim i regionalnim manifestacijama.

„Čas historije stećaka“

Osmišljavanje i promovisanje manifestacije „Dani historije“ treba učiniti u svakoj zemlji pojedinačno i na nivou regiona zemalja Zapadnog Balkana.

„Stazama stećaka“

Manifestaciju „Stazama stećaka“, koja je u nekim mjestima pokrenuta, treba unaprijediti i više promovisati da obuhvati, ne samo definisane 32 lokacije u četiri države, već i priključiti nove lokacije. Ovom turističkom stazom, koja može funkcionirati kao zajednička, ali i kao četiri odvojene cjeline, može omogućiti i ekonomsku valorizaciju i drugih kulturnih dobara na tim područjima.

„Izložba fotografija stećaka“

Povodom obilježavanja Dana Ujedinjenih nacija organizovana je izložba fotografija „Stećci – srednjevjekovni nadgrobnih spomenici“. Izložba je organizovana 21. 10. 2011. godine u Sarajevu, Cetinju, Zagrebu i Beogradu, u organizaciji Ministarstava kulture. Otvorena je Međunarodna izložba " Stazama stećaka" 7. 10. 2014. u Evropskom parlamentu u Briselu.

KULTURNI TURIZAM

Kulturni turizam, kao specifični oblik turizma, obuhvata posjete turista izvan njihovog stalnog mjesta boravka, motivisane stećcima kao kulturnim

dobrom, njihovom historijom, umjetnošću, stilom života ljudi tog vremena, lokaliteta nekropole stećaka.

Relativno mala zemlja, Bosna i Hercegovina ima bogatu kulturu koja je imala veliki utjecaj na ostale zemlje Balkana i šire. Iako se kultura ispoljava na raznim područjima ljudske djelatnosti, a uključuje muziku, književnost, film, likovnu i primijenjenu umjetnost, i stećci se mogu svrstati u kulturna dobra. Ako bismo tražili autentičan simbol ove zemlje, vjerovatno bi to bio stećak – artefakt samonikle bosanske kulturne umjetnosti. Na tim masivnim kamenima, na njihovim reljefnim crtežima i u njihovim lapidarnim zapisima, sadržani su simboli jednog minulog života.

EKOLOŠKI TURIZAM

Ovaj oblik turizma može se vezati i za posjetu nekim zaštićenim prirodnim vrijednostima kao što su stećci. Zaštita stećaka, njihovo očuvanje, očuvanje okoliša i nekropola kao turističkih niša, može se pretvoriti u nacionalne parkove. Turisti, poštovaoci prirode, podupiru njenu zaštitu. Takvi turisti ne razmišljaju samo o tome da za uloženi novac dobiju što više, već žele da i lokalna zajednica dobije prihod za očuvanje okoliša. Takvi putnici će voditi računa i o načinu prijevoza pa će se mnogi odlučiti za željeznicu, budući da ona manje utječe na okoliš od automobila. Ova vrsta turizma poboljšala bi prepoznavanje važnosti ove baštine, brigu o njenim lokalitetima, razvoj partnerstva za očuvanje ove baštine, prostorno planiranje. To bi omogućilo ulaganja u ove lokalitete, oglašavanje i promovisanje ovog turističkog proizvoda.

SEOSKI TURIZAM

Uzdižući se na planinskim zaravnima i brežuljcima, usamljeni ili u grupama, daleko od starih gradina ili neposredno uz njih, stećci čine jedinstveni pečat

srednjovjekovne kulture na pomenutim prostorima ruralnog područja. Nekropole stećaka smještene su na otvorenim i prolaznim mjestima, u potpunosti srasle sa prirodom sa kojom čine jedinstvenu ambijentalnu cjelinu. Seoski turizam, kao specifičan oblik turizma, u kojem je glavni motiv putovanja "povratak čovjeka prirodi", lokalitete stećaka može koristiti kao turistički proizvod.

KONGRESNI TURIZAM

Kongresni turizam je specifični oblik turizma u kojem glavni motiv putovanja i boravka nije odmor, već sudjelovanje pojedinaca na skupovima koji mogu imati naučni karakter. Posjetitelji u okviru kongresnog turizma nisu dokoličari, jer putuju zbog specifične potrebe koja je najčešće vezana za njihovo radno mjesto. Putovanja u okviru kongresnog turizma spadaju u domenu poslovnih putovanja koja su često obavezna i uvjetovana radnim mjestom, zadatkom ili projektom, sve turistički receptivne zemlje vrlo rado i ove putnike svrstavaju u skupinu turista, pribrajajući prihode od kongresnog turizma ukupnim prihodima od turizma. Sukladno obilježjima sudionika koji posjećuju razne skupove, kongresni turizam se smatra jednim od unosnijih oblika turističkih kretanja. Skupovi mogu imati znanstveni, stručni sadržaj izučavanja stećaka i kulture i života ljudi tog vremena.

ZAKLJUČAK

Pored historijske, stećci imaju i svoju kulturološku vrijednost. Stećci su izuzetno vrijedna povijesna i umjetnička, ali i duhovna baština Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije, jedinstvena u Evropi i svijetu. Krucijalno je značenje nominacije stećaka na UNESCO-vu Listu svjetske baštine. Očuvanje i rekonstrukcija kulturno-historijskog naslijeđa bi trebala biti jedan od prioriteta društva u BiH, jer bi vijekovima taložena vrijedna kulturna baština mogla biti upravo neka vrsta zaloga

na kojem bi BiH mogla bazirati svoju budućnost, kako bi se istaknula unutar velike mreže evropskih centara kulture.

Nominacija na UNESCO Listu svjetske baštine mogla je i ranije nastupiti i svakako da ova kandidatura ima svoje mjesto i opravdanje. Međutim, kada je u pitanju adekvatna zaštita, glavni problem je što se nekropole stećaka uglavnom nalaze na teško pristupačnim lokacijama. Za zaštitu i promovisanje, u turističkom smislu, potrebna su infrastrukturna ulaganja.

Ova nominacija stećaka na Listu svjetske baštine ima svog smisla samo ako se proučavanju i konzerviranju stećaka priđe na najozbiljniji, naučni način. Negiranja vrijednosti stećaka se na ovaj način prevazilaze. Sada će evropska i svjetska javnost biti bolje upoznata te će taj eksterni faktor zaštite biti dominantniji. Moguće je postići da počnemo razmišljati o bogatstvu prošlosti koju svi skupa dijelimo. Bit će to i jedan od putokaza u budućnost.

Zajednički projekat pod nazivom: „Valorizacija kulturne baštine srednjovjekovnih stećaka na Zapadnom Balkanu“ je projekat koji je podržala Evropska unija, a njegov cilj je pored očuvanja ovih spomenika i razvijanje preduslova za valorizaciju i prezentaciju kulturnih i turističkih potencijala.

Uraditi strategiju za očuvanje stećaka na državnim nivoima sve četiri države, a sa ciljem očuvanja i valorizacije kulturne baštine zemalja Zapadnog Balkana. Strategija treba da sadrži planove održavanja i upravljanja lokalitetima na kojima se nalaze stećci i neke buduće aktivnosti koje bi se mogle voditi na tim lokalitetima s ciljem razvoja turizma. Prijeti opasnost od vjerskih institucija i zajednica prisvajanja i dijeljenja ovog kulturnog blaga. Lokalne zajednice imat će pravno valjan dokument na koji se mogu pozivati i konkurisati za svaki projekat kod Evropske unije, za razvoj turizma.

Stećci, vrijedni su ostaci baštine kasnog srednjeg vijeka i običaja tadašnjih stanovnika BiH, ali i šireg područja Zapadnog Balkana. Njihovim očuvanjem, kroz razne oblike istraživačkih, zaštitnih i dokumentacijskih radova te popularizacija i prezentacija, doprinosi se i obogaćivanju turističkih potencijala i razvoju turizma Zapadnog Balkana.

LITERATURA

- [1] A.,Dulčić, L., Petrić (2001): Upravljanje razvojem turizma, Mate, Zagreb
- [2] B.,Vukonić, K.,Keča. (2001): Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci, Mikrorad i Ekonomski fakultet Zagreb
- [3] D., Lovrenović (2009): Stećci, bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka,
- [4] E., Zečević (2005): Mramorje - stećci zapadne Srbije, Beograd
- [5] M., Dizdar (1985): Kameni spavač, Mladi dani, Lektira, Sarajevo
- [6] M., Vego (1962): Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Zemaljski muzej, Sarajevo., knjiga I., str. 69.
- [7] M., Vego (1954): Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH, sv. IV – Ljubuški, Sarajevo
- [8] M. ,Tomasović, D., Perkić, I., Alduk (2008), Topografija stećaka u Hrvatskoj, Stećci-katalog izložbe, Zagreb, str. 58 – 117
- [9] M., Wenzel (1965): Ukrasni motivi na stećcima, Sarajevo
- [10] V., Cetinski, B.,Juričić (2004) : Benchmarking and quality in tourism, Zbornik radova međunarodnog kongresa, Tourism & Hospitality industry 2004., Opatija 2004., New Trends in Tourism and Hospitality Management, str. 107-120
- [11] V. ,Cetinski, V. Šugar (2005): Model upravljanja kvalitetom turističke destinacije - Case study Pula,

- Tourism and Hospitality management, vol., 10, No. 3-4, 2004., Wien/Opatija 2005., Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, str. 1-29
- [12] V.,Cetinski (2001): Plan i sustav upravljanja portfeljem u turističkom sektoru, Tourism and Hospitality, vol. 7, br. 1-2, Wien/Opatija
- [13] V.,Cetinski (2005): Strateško upravljanje razvojem turizma i organizacijska dinamika, Opatija, Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija
- [14] Š., Bešlagić (1971): STEĆCI, kataloško-topografski pregled, Sarajevo
- [15] Š., Bešlagić (1982) : STEĆCI - kultura i umjetnost, Sarajevo
- [16] Š., Bešlagić (1971): Stećci i njihova umjetnost, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo
- [17] Š., Bešlagić (1982): Stećci, kultura i umjetnost, Veselin Masleša, Sarajevo,
- [18] Š., Bešlagić (2004): Leksikon stećaka, Svjetlost, Sarajevo
- [19] T., Kalezić (2008): Topografija stećaka u Crnoj Gori, Stećci-katalog izložbe, Sarajevo, str. 236-245